

Dušan Biber

Zunanjepolitična konstelacija v času ustanovnega kongresa KPS

V skopo odmerjenem času in prostoru je težko izčrpno orisati zunanjepolitični položaj kraljevine Jugoslavije v času ustanovnega kongresa KPS in prikazati nasprotja med politiko Stojadinovićeve vlade in težnjami ljudskih množic, analizirati zunanjepolitično orientacijo vlade. Zgolj nizanje problemov in dogodkov brez historične retrospektive do zloma in razpada stare Jugoslavije že zaključnih procesov ne more ustrezati namenu koreferata, ki naj dá zunanjepolitični okvir za razumevanje problematike, ki je predmet našega znanstvenega posvetovanja.

Pa tudi zgoščen pregled ne more dati več kot skop analitičen oris glavnih problemov, na katere je v zunanji politiki zadevala kraljevina Jugoslavija. Pri tem se je mogoče opreti le na doslej znane rezultate našega in tujega zgodovinskega pisja, ni pa moč nadrobno obravnavati sicer pomembnih vprašanj. Zato naj ta koreferat poleg priloženega pregleda dosedanjih dosežkov našega zgodovinskega pisja v obliki »bibliographie raisonnée« opozori na nekatera neraziskana vprašanja, pa tudi na vzroke, ki pojasnjujejo (ne pa opravičujejo) naše zaostajanje.

V prvi polovici leta 1937, v času ustanovnega kongresa KP Slovenije, so na zunanjepolitičnem prizorišču zbuvali pozornost javnosti doma in v svetu predvsem tile problemi: odnosi Jugoslavije do nacistične Nemčije, urejanje inboljšanje bilateralnih odnosov s sosednimi državami, ki so vodile iredentistično ali ekspanzionistično politiko, to je z Bolgarijo, Madžarsko in s fašistično Italijo, stališča Jugoslavije do male antante ter francoskega in češkoslovaškega predloga, da se mala antanta spremeni v splošni obrambni pakt in sklene nato kot celota pakt s Francijo. S tem v zvezi je zbudil posebno zanimanje obisk Edvarda Beneša aprila v Beogradu. Zelo žive obravnave in odklonilna stališča v vrstah demokratične javnosti in meščanske opozicije sta zbuvali pogodba o večnem prijateljstvu z Bolgarijo (29. januarja 1937) in pogodba z Italijo, podpisana 25. marca 1937. Obisk nemškega zunanjega ministra von Neuratha v Beogradu v začetku junija 1937 (ki se je tajno pletel že od januarja 1937) je bil za mnoge pravo presenečenje, demokratični javnosti v Beogradu pa je na pobudo KPJ dal povod za protinacistične demonstracije predvsem študentov in delavcev v Beogradu. Angleško-italijanski gentlemanski sporazum o status quo na Sredozemlju, sklenjen januarja 1937, ni pomenil angleškega jamstva za integriteto jugoslovanskih meja (kljub nasprotni izjavi Stojadinovića v skupščini). Odnosi med Jugoslavijo in Avstrijo so bili sicer korektni, vendar polni medsebojnega nezaupanja in strahu beograjskih vlad, da bi v tej državi prišlo do restavracije habsburške monarhije. Na pobudo Berlina in Rima je Stojadinovićeve vlada zboljšala odnose z Madžarsko.

Ker pa je morala upoštevati interese svojih zaveznikov v mali antanti, Češkoslovaške in Romunije, ni hotela in tudi ni mogla skleniti pogodbe z Madžarsko.

Podpis jugoslovansko-bolgarske pogodbe o večnem prijateljstvu je povzročil vrsto trenj in sumničenj med članicami balkanskega sporazuma. Nekatere so sicer privolile v ta podpis, nato pa vse bolj skeptično gledale na prave cilje Stojadinovićeve vlade. Pokazalo se je, da je bil ta sum upravičen, zakaj Stojadinović je skupaj z Bolgarijo težil k izhodu na Egejsko morje na račun zavezniške Grčije. Obisk predsednika Beneša v Beogradu aprila 1937 je ob sijaju sprejemov in bogatem protokolarnem sporedu, ob navdušenem vzklikanju množic za slovansko bratstvo pomenil na videz manifestacijo politike male antante in nakazoval upe, da bodo v jugoslovanski zunanji politiki le prevladale sile, ki so se zavemale za kolektivno varnost v okviru Društva narodov ter sovjetsko-francoske in sovjetsko-češkoslovaške pogodbe, dejansko pa je bil ves ta ceremonial, kot je cinično izjavil sam Stojadinović nemškemu poslaniku von Heerenu, zgolj pogreb prvega razreda. Stojadinović sicer ni odklonil predloga za spremembo male antante v splošni obrambni pakt, ampak ga je taktično odložil, Beneša pa nagovarjal, naj tudi Češkoslovaška uredi in izboljša odnose s tretjim rajhom, kot da bi Hitlerju res šlo le za sudetske Nemce, ne pa za gospostvo nad Prago in vso srednjo Evropo.

Ob španski državljanski vojni je jugoslovanska vlada zavzela nevtralno stališče in prepovedala odhod prostovoljcev na bojišča v Španiji, vendar je v odboru za nevmešavanje v Londonu sledila bolj angleškim in francoskim stališčem kot nemškim in italijanskim. Kljub svojim simpatijam za antikomunista Franca je Stojadinović le z oklevanjem privolil v načelo nevmešavanja, ker je videl v tem nevarnem precedens za svojo vlado, če bi se znašla na primer soočena z odkritim ustaškim oboroženim uporom v državi, druge države pa bi, sklicujoč se na nevmešavanje, odklonile pomoč in dobave orožja.

Kljub potovanjem Stojadinovića v London in Pariz so odnosi med Jugoslavijo in Francijo v tem času postajali vse bolj hladni. Na Quai d'Orsayu je nezaupanje Stojadinovićevi vladi postajalo čedalje večje. Jugoslovansko-angleški odnosi v tem času pa so bili več kot dobri, zakaj preorientacija jugoslovanske zunanje politike je naposled imela korenine v Londonu. Veliki Britaniji namreč tedaj ni ustrezalo, da bi se zapletla v vojno v Evropi, če bi se Francija na osnovi obveznosti iz svojih pogodb z ZSSR in s ČSR ali po ustavi Društva narodov morala zaplesti v oborožen spopad z nacistično Nemčijo.

Sredi 1937 je Jugoslavija kljub svojim poudarjeno prijateljskim odnosom s tretjim rajhom in kljub pogodbi, ki jo je pravkar sklenila s fašistično Italijo, še vodila nevtralistično politiko. Neurathov obisk v Beogradu junija 1937, kot danes ugotavljajo celo sovjetski zgodovinarji na podlagi še neobjavljenih sovjetskih diplomatskih dokumentov, ni prinesel pričakovanih sadov. V finančnem odboru skupščine, kjer so sedeli predstavniki domačega (in ne le domačega) kapitala, je Stojadinović na zaupni seji uradno prikazoval svojo politiko kot politiko nepovezovanja z ideološkimi frontami in blokii, kot jugofilsko politiko in se hvalil z moderno oborožitvijo jugoslovanske vojske, z milijonom vojakov, ki bi jih vlada v bodoči vojni ob pravem času vrgla kot odločilno utež na tehtnico na stran bodočega zmagovalca.

Taka je torej bila zunanjepolitična konstelacija Jugoslavije v času, ko se je ustanovila Komunistična partija Slovenije in je v skladu z direktivami kominterne in sklepi njenega VII. kongresa v svojem manifestu opozarjala na fašistično

nevarnost, se zavzemala za politiko ljudske fronte, za povezavo Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, Veliko Britanijo, Francijo in ČSR, za kolektivno varnost in za skupen nastop proti vse bolj agresivnemu fašizmu.

Za razumevanje in analizo globljih vzrokov takšne zunanjepolitične usmeritve kraljevske jugoslovanske vlade pod predsedstvom dr. Milana Stojadinovića je seveda potrebno, spet v najbolj skopih obrisih, orisati celotne, že zaključene zgodovinske procese. Osnovna značilnost zunanje politike kraljevine Jugoslavije do Hitlerjevega prihoda na oblast leta 1933 je bila sodelovanje Jugoslavije v versajskem sistemu, protirevizionistična politika z jugoslovansko-francosko pogodbo iz leta 1927 in z malo antanto, ki naj bi varovala Jugoslavijo pred restavracijo habsburške monarhije ter iredentističnimi zahtevami Madžarske in njenih zaveznikov. Predvsem pa so se jugoslovanske vlade v tem času bale italijanske ekspanzije in s tem povezanega obkrožanja.

Nacistični prevzem oblasti v Nemčiji 30. januarja 1933 je pomenil usodno prelomnico in novo polarizacijo sil, formiranje novih blokov v Evropi. Sovjetska zveza je vstopila v Društvo narodov in se zavzemala za kolektivno varnost. Čeprav je prej obsojala versajski sistem za krivičen in imperialističen, je v novem mednarodnem položaju sodila, da je le boljši od ciljev revizionistične politike nemških nacistov.

Odnosi med Francijo in Sovjetsko zvezo so se stalno boljšali in privedli slednjič do podpisa medsebojne pogodbe o prijateljstvu in pomoči 2. maja 1935 ter brž nato do podobne pogodbe med ZSSR in ČSR (16. maja). Ta sistem pogodb je v množicah zbujal velika upanja pa tudi iluzije, vendar je bil že od začetka neučinkovit, ker ni bil podprt z ustrežno vojno konvencijo. Francoski zunanji minister Laval je s to pogodbo želel preprečiti predvsem obnavljanje Rapalla, to je dobrih odnosov med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, hkrati pa pustiti vrata odprta in trgovati z Nemčijo s ciljem, da se Francija morebiti z njo naposled le sporazume. Velika Britanija se je dosledno izogibala nevarnosti, da bi se kakorkoli zapletla v morebitno vojno z Nemčijo na strani Francije, zato je rajši sklenila, na veliko nejevoljo Pariza, leta 1935 sporazum z Nemčijo o tonaži ladjevja obeh držav. To je bila odkrita kršitev mirovne pogodbe, ena izmed mnogih, vendar s privolitvijo Velike Britanije, ki je upala, da bo Hitler tako povečano nemško vojno brodogvajstvo tako in tako uporabljal predvsem na Baltiku proti Sovjetski zvezi.

Politiko približevanja Jugoslavije nacistični Nemčiji si je leta 1933 zamislil sam kralj Aleksander Karadjordjević. Njegov taktični cilj je bil, okrepiti svoj položaj nasproti Franciji, dobiti večje koncesije od Francije, predvsem finančno pomoč, preprečiti morebitni sporazum med Italijo in Francijo, ki bi bil naperjen proti nacistični Nemčiji, vendar bi Italiji kot protiuslugo za njeno sodelovanje prinesel morda celo teritorialne koristi na račun Jugoslavije. Rivalstvo med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo okrog Avstrije in gospostva v Podonavju je želel Aleksander izkoristiti tako, da bi nemški Drang nach Süden usmeril po možnosti proti Italiji, ne pa na Balkan. Kralj je računal, da bi Nemčija po priključitvi Avstrije težila proti Trstu in Južni Tirolski, priključitev Avstrije Nemčiji pa je bila po njegovih računih Jugoslaviji manj nevarna kot italijanska dominacija nad Dunajem ali restavracija habsburške monarhije (pač glede na nerešeno hrvatsko vprašanje!). Zato ni naključje, da je ob neuspelem nacističnem puču v Avstriji julija 1934 jugoslovanska vlada dala zatočišče pobeglim nacistom in se zapletla v hude spore z Italijo in Avstrijo.

Nacistična Nemčija je v skladu z načrti, grobo zasnovanimi že v času weimarske republike, želela z gospodarskim prodiranjem v države jugovzhodne Evrope ustvariti razmere za svoj bodoči politični vpliv. Potem ko so se zaradi tendenc za skorajšnji Anschluss razbili prvi poskusi za sporazum med Nemčijo in Italijo in je Italija reagirala z ustanovitvijo svojega bloka z Avstrijo in Madžarsko (s tako imenovani rimskimi protokoli leta 1934), se je Nemčija najprej usmerila k Romuniji, da bi prek nje razbila malo antanto, po neuspehu teh prizadevanj pa k Jugoslaviji. Osnovni cilj te politike je bil oslabil francoski vpliv v Jugoslaviji, postopoma razbiti malo antanto, izolirati Češkoslovaško, razbiti po možnosti balkanski sporazum in doseči, da ostane v bodoči vojni Jugoslavija vsaj nevtralna, njen ekonomski potencial pa bi služil nemškim vojnim ciljem. Kasneje naj bi Jugoslavija postala nemški satelit. V perspektivi naj bi se pridružila bloku z Bolgarijo in Madžarsko, morda tudi z Romunijo, toda pod nemškim vodstvom.

Izvajanje te politike je olajšalo dejstvo, da Jugoslavija ni hotela priznati SZ in vzpostaviti z njo diplomatskih odnosov, v strahu pred Italijo pa ni kazala zanimanja za predlagani tako imenovani vzhodni pakt, ki naj bi se po vzorcu locarnske pogodbe sklenil ob sodelovanju ZSSR, Francije, Poljske, baltskih držav, Romunije in Nemčije. Prav tako je zelo oklevala pri pogajanjih za sklenitev podobnega sredozemskega pakta.

S trgovinsko pogodbo, sklenjeno 1. maja 1934, je nacistična Nemčija upoštevala težave Jugoslavije, ker je po znatno višjih cenah kot so bile svetovne, čeprav na bazi kliringa, kupovala kmetijske pridelke, ki jih Jugoslavija ni mogla plasirati na drugih tržiščih. Gospodarski vpliv Nemčije v Jugoslaviji je stalno naraščal in spravljal deželo v vse večjo gospodarsko odvisnost; čeprav nemški kapital ni bil na prvem mestu v Jugoslaviji. Nemški vojaški gospodarski strokovnjaki so menili, da je samo v interesu Nemčije, če tuji, na primer angleški kapital investira v Jugoslaviji, ker bi v primeru vojne nad tem področjem gospodarila Nemčija ter tako sama žela plodove tujih investicij. Morda je v tem in ne samo v sistemu imperialnih preferencialnih tarif iskati razlog, da kasnejša prizadevanja kneza Pavla v Londonu, da prevzame nemško mesto v jugoslovanski zunanji trgovini Anglija, niso rodili pričakovanih sadov.

Z atentatom v Marseillu 9. oktobra 1934, kjer sta izgubila življenje kralj Aleksander in francoski zunanji minister Barthou, se vsekakor začenja nova faza v zunanji politiki Jugoslavije. Ne da bi se podrobneje spuščal v ozadje in posledice tega atentata, je treba z rezervo sprejeti trditve sovjetskega zgodovinarja Volkova, da je bil kralj Aleksander odločen privrženec politike kolektivne varnosti in sodelovanja s Francijo in da je marsejski umor ustrezal interesom in ciljem nacistične politike. Tu so potrebne še temeljite, na čim bolj kompleksnih in vsestranskih virih sloneče raziskave.

Že 24. junija 1935 je novo jugoslovansko vlado po nalogu kneza namestnika Pavla sestavil dr. Milan Stojadinović, ki je prišel na ta položaj na pobudo in nasvet tedanjega britanskega poslanika v Beogradu in kasnejšega veleposlanika v Berlinu Hendersona. Temeljna značilnost zunanje politike Stojadinovićeve vlade je bila postopna slabitev poprejšnjega tesnega sodelovanja in zavezništva s Francijo in malo antanto ter približevanje Nemčiji in Italiji. Ta politika je bila uradno tolmačena kot prizadevanje dobiti poleg starih prijateljev še nove ter kot politika ogibanja blokom in ideološkim frontam. Razlogi za tako usmeritev so bili zunanje in notranjepolitične narave, razredni in gospodarski. Osnovna kon-

cepčija kneza Pavla, ki je držal niti zunanje politike v svojih rokah, je bila doseženi angleško-nemški sporazum, nacistična ekspanzija pa naj bi se usmerila proti Sovjetski zvezi. V tem okviru naj bi se razvijali dobri in prijateljski jugoslovansko-nemški odnosi, zagotovljena naj bi bila integriteta države, nasprotstva z iredentističnimi sosedami pa bi bilo treba ublažiti in po možnosti odstraniti s sklenitvijo bilateralnih pogodb. Spričo slabitve Društva narodov po Pavlovih ocenah ni kazalo zaupati naporom za kolektivno varnost in nedeljivost miru. Novi jugoslovanski poslanik v Berlinu Aleksander Cincar-Marković je decembra 1935 ob izročitvi svojih akreditiv strogo zaupno sporočil Hitlerju v imenu kneza Pavla in Stojadinovića, da Jugoslavija v prihodnje ne bo sodelovala v nikakršnih aranžmajih, naperjenih proti Nemčiji. Če se ne bo mogla odtegniti že obstoječim obveznostim, jih bo skušala vsaj razrahljati in si prizadevati, da v teh okvirih ne bo sprejet noben sklep v škodo Nemčije. Na prvem tajnem sestanku v Berchtesgadenu leta 1936 je Hitler obljubil svojemu gostu knezu Pavlu, da bo Nemčija jamčila Jugoslaviji meje, če ostane v bodoči vojni nevtralna.

Ob remilitarizaciji Porenja 7. marca 1936 in odpovedi locarnske pogodbe s strani Nemčije je Stojadinovićeve vlada nastopila proti predlogu, da se uvedejo gospodarske sankcije proti Nemčiji. Imela je slabe izkušnje iz udeležbe v sankcijah proti Italiji in spričo izmikavanja Lavalove vlade, pa je želela vsaj delno kompenzirati te izgube. Prizadevanja, da se prepreči restavracija habsburške monarhije v Avstriji, so ustrezala nacistični Nemčiji in knez Pavle je leta 1936 celo predlagal, vendar kot kaže brez uspeha, da bi Jugoslavija in Nemčija sklenili tajno pogodbo o skupni vojni intervenciji v Avstriji v primeru restavracije.

Na nemške nasvete in pritisk pa tudi na osnovi lastnih ocen je Stojadinovićeve vlada vztrajno odklanjala misel, da se mala antanta reorganizira v splošni obrambni pakt, povezan s Francijo. Res pa je, da bi tak pakt, če bi se uresničil, lahko zapletel Jugoslavijo tudi v konflikt s Sovjetsko zvezo, če bi zaradi Besarabije prišlo do spopada med ZSSR in Romunijo. V tajnih kontaktih prek Subotića s sovjetskim zunanjim ministrom Litvinovim je zato Stojadinović skušal to politiko razlagati kot naklonjeno Sovjetski zvezi, češ da se Jugoslavija ne bo pridružila nobeni vojni proti njej. V svojih odnosih s ČSR je Stojadinovićeve vlada bila pripravljena stopiti v vojno za obrambo ČSR samo v primeru napada z madžarske strani in si je zato kasneje na vso moč prizadevala v Rimu, da bi za primer vojne med ČSR in Nemčijo ostala Madžarska nevtralna.

Taka zunanjepolitična usmeritev Stojadinovićeve vlade je zadela na oster odpor med ljudskimi množicami, saj so njihovemu razpoloženju ustrezale zahteve in prizadevanja Komunistične partije Jugoslavije, da se fašizem zaustavi, da se Jugoslavija nasloni na Sovjetsko zvezo in bori za kolektivno varnost. Meščanska opozicija je v skupščini in zunaj nje, izkoriščajoč protifašistično razpoloženje množic, občutke slovanske solidarnosti in nacionalistično sovraštvo proti Nemčiji in Italiji, kritizirala prijateljsko politiko vlade do osi Rim—Berlin in zahtevala krepitev zvez s Francijo in malo antanto, ignorirala pa je skoraj vselej Sovjetsko zvezo. Hrvatska kmečka stranka je prav tako napadala Stojadinovićevo zunanjepolitično smer, ker je v njej videla namero vlade, da okrepi z naslonitvijo na os svoj unitaristični in centralistični sistem.

Agitacija meščanske opozicije in v precejšnji meri tudi Komunistične partije Jugoslavije prek ilegalnih letakov in tiska je žela brez dvoma večji uspeh, kot se da to razbrati iz skopih ohranjenih virov. To se je jasno pokazalo ob volitvah

11. decembra 1938, ko je Stojadinović popuščanje zahodnih velesil pred Hitlerjem v Münchnu skušal obrniti sebi v prid ter je v predvolilni kampanji stalno naglašal, da je njegova zunanja politika s tem potrjena kot pravilna. Rezultat volitev je pokazal — to je ugotovil celo nemški poslanik von Heeren — da je naglašanje takšne zunanjepolitične usmeritve izzvalo med množicami nasproten učinek. Dober del odgovornosti za tragično usodo Češkoslovaške so volivci pripisovali prav Stojadinoviću in njegovi politiki.

Po nepričakovanem padcu Stojadinovića 4. februarja 1939 je nova Cvetkovićevega vlada, morda manj očitno, nadaljevala staro politiko ter je prestrašena brez ugovora sprejela na znanje nemško okupacijo Češkoslovaške marca 1939 in italijansko okupacijo Albanije aprila 1939. Obiski Cincar-Markovića, novega zunanjega ministra, v Benetkah in v Berlinu spomladi 1939 so potrjevali staro usmeritev. Ob državnem obisku kneza Pavla v Berlinu junija 1939 je Hitler znova slovesno jamčil jugoslovanske meje, vendar je bil jezen zaradi Pavlovega kasnejšega obiska v Londonu in je zato Ciana spodbujal, naj Italija čimprej napade in razkosa Jugoslavijo, hkrati pa se s tem tudi zaplete v drugo svetovno vojno.

Ob začetku vojne je jugoslovanska vlada razglasila nevtralnost, v sklenitvi pogodbe o nenapačanju med Sovjetsko zvezo in Nemčijo je videla potrdilo za pravilnost svoje zunanjepolitične usmeritve.

Najprej je vlada Cvetković-Maček lavirala med Rimom in Berlinom in skušala njuno rivalstvo obrniti sebi v prid. Nevtralnost Jugoslavije v začetku druge svetovne vojne je ustrezala tudi Londonu, ki si je prizadeval formirati na Balkanu blok nevtralnih držav, da bi ga kasneje lahko izkoristil proti Nemčiji. Fašistična Italija pa si je prizadevala, da s privoljenjem Londona in kasneje celo Moskve prigrabi dele Jugoslavije v duhu londonskega pakta iz leta 1915.

Zelo zapletene borbe velesil za vpliv na Balkanu in v Jugoslaviji v času druge svetovne vojne seveda ni mogoče niti očrtati v tem koreferatu; v ta namen so potrebne še zelo obsežne in temeljite raziskave. Ni dvoma, da si je Pariz, kasneje pa tudi London prizadeval zaplesti Jugoslavijo v vojno proti Hitlerjevi Nemčiji, da bi tako razbremenil svoj položaj. Takim načrtom je nasprotovala Sovjetska zveza, ki je s krepitvijo svojega vpliva na Balkanu in s teritorialnimi aneksijami skušala slabiti nemški vpliv in prodor na jugovzhod, pazila pa je, da ne bi tvegala spor z Berlinom. Komunistična partija Jugoslavije je v tem času nasprotovala sleherni vključitvi Jugoslavije v vojno proti Nemčiji ali Italiji na strani zahodnih velesil in se zavzemala za priznanje de iure ter naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo, kar je naposled junija 1940 jugoslovanska vlada tudi storila.

Hitler je po zlomu Francije poleti 1940 preprečil namen italijanskih fašistov, da napadejo Jugoslavijo. Menil je, da bi preuranjen napad lahko Jugoslavijo spremenil v oporišče angleških bombnikov in privedel morda celo do skupnega nastopa Sovjetske zveze in Anglije. Neuspeli Mussolinijev napad na Grčijo in potreba, da se zaščiti bok za bližnji napad nacistov na ZSSR, sta narekovala spremembo dotedanje nemške politike nasproti Jugoslaviji. Hitler je z vsemi sredstvi izvajal pritisk na beograjsko vlado, da pristopi k trojnemu paktu, angleška, ameriška in sovjetska vlada pa so skušale to preprečiti. Šele po dolgem oklevanju in vrsti direktnih tajnih pogajanj je vlada Cvetković-Maček 25. marca 1941 na Dunaju podpisala protokol o pristopu k trojnemu paktu, toda že dva dni kasneje je vojni puč generala Simovića to vlado zrušil in privedel do nemškega napada na Jugo-

slavijo 6. aprila 1941 ob sodelovanju Italije in drugih nemških satelitov. Že 17. aprila je bila podpisana kapitulacija jugoslovanske vojske.

Če ob tem sumarnem pregledu poskušamo ugotoviti, kje so praznine in glavni problemi našega zgodovinopisja, ki se ukvarja s to problematiko, moramo reči, da smo kljub nekaterim uspehom šele na začetku naših raziskav, da nam primanjkuje specialistov, da še zdaleč niso ustvarjene potrebne materialne okoliščine (finančne, tehnične in organizacijske), pa tudi glede virov in bibliotek ter specialističnih dokumentacij stanje ni zadovoljivo. Praktično delajo danes na tem področju le posamezniki brez ustrezne pomoči dobro organiziranih in vodenih kvalificiranih strokovnih sodelavcev, boreč se često z najbolj banalnimi tehničnimi in finančnimi težavami.

Res solidne sinteze zunanje politike Jugoslavije v času med obema vojnama si ni moč niti zamisliti brez ustreznih sistematičnih raziskav in razprav o zunanji trgovini in gospodarstvu Jugoslavije, raziskav javnega mnenja in njegovega vpliva na oblikovanje in izvajanje uradne zunanje politike ter pregleda kulturnih in drugih bilateralnih in mednarodnih stikov. Sodobno zgodovinopisje se ne zadovoljuje le z diplomatsko zgodovino, marveč proučuje mednarodne odnose z vseh vidikov, raziskuje medsebojne vplive notranjih in zunanjih političnih situacij, proučuje vlogo vojske in obveščevalne službe, pomen in vpliv kapitala, domačega in tujega, in vsekakor ne na zadnjem mestu tudi razredne motive za takšne ali drugačne zunanjepolitične odločitve in usmeritve, vse pa povezuje z občim mednarodnim položajem in glavnimi tokovi razvoja v sodobnem svetu.

Doslej je bila glavna pažnja našega zgodovinopisja usmerjena predvsem na nastanek in zunanjepolitične okoliščine ob ustanovitvi kraljevine SHS oziroma Jugoslavije in na problematiko razpada in zloma te države. Taka začetna usmeritev je razumljiva, če upoštevamo, da se je ves čas stare Jugoslavije razpravljalo o raznih nerešenih vprašanjih, ki so imela svoje korenine v načinu njene ustanovitve, pa so si razočarane množice ob aprilskem zlomu zastavljale vprašanje, kako in zakaj je bilo mogoče, da je država doživela tako bliskovit in nesladen konec.

Vrsta vprašanj doslej ni prišla niti v program znanstvenih raziskovanj. Sem sodijo vprašanja, kot so npr. odnosi Jugoslavije z Avstrijo, Grčijo, Bolgarijo, Združenimi državami Amerike, Poljsko, Romunijo, vtem ko se bilateralni odnosi z drugimi državami raziskujejo le parcialno. Podrobneje kaže raziskati politiko in dejavnost kraljevine Jugoslavije v Društvu narodov in jugoslovansko zunanjo politiko v zvezi s kompleksnimi mednarodnimi vprašanji.

Raziskovalec mednarodnih odnosov XX. stoletja mora dobro poznati več svetovnih jezikov pa tudi jezike sosednih narodov. Zlasti mlajši zgodovinarji pa imajo le redko to znanje. V seminarjih naših fakultet, kjer se predava tudi sodobna zgodovina, bomo zaman iskali kompletnih kolekcij nemških, angleških, francoskih, ameriških, madžarskih in drugih diplomatskih dokumentov, da o pomanjkanju vse obsežnejše tuje, le za devize dosegljive strokovne literature niti ne govorimo. Posebno poglavje je vprašanje, kako in zakaj se počasi urejajo naši arhivi z gradivom za čas med obema vojnama. Dosedanji napor, da si ustvarimo res temeljito bibliografijo dosežkov vsaj svojega zgodovinopisja, kaj šele tujega, niso zadovoljivo uspeli. Teško si je zamisliti, da bi nadarjen in razgledan raziskovalec

lahko kar z lastnimi sredstvi opravljal raziskave tudi drugod po državi in na tujem, saj celo za redne, že programirane in odobrene raziskovalne naloge primanjkuje sredstev priznanim strokovnjakom.

ORIS VIROV IN NAJVAŽNEJŠE LITERATURE:

Pregled virov, ki prihajajo v poštev ne le za jugoslovansko-nemške odnose, je objavil Dušan Biber, Pregled izvora za pitanje jugoslovansko-nemačkih odnosa 1933—1941. Jugoslovanski istorijski časopis, 2, 1963, 37—56.

Kasneje so začele izhajati tudi druge kolekcije diplomatskih dokumentov, med katerimi velja omeniti Les documents diplomatiques français ter kolekcijo madžarskih diplomatskih dokumentov: Diplomáciái Iratok Magyarorszag Külpolitikájához 1936—1945. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962 in Allianz Hitler, Horthy, Mussolini. Budapest 1966.

Doslej, žal, nič ne kaže, da bi začela izhajati kaka kolekcija jugoslovanskih diplomatskih dokumentov. Med jugoslovanskimi in češkoslovaškimi zgodovinarji se je rodila zamisel, da bi v bližnji bodočnosti pričeli s pripravami za izdajo češkoslovaških in jugoslovanskih diplomatskih dokumentov, ki zadevajo predvsem odnose med kraljevino Jugoslavijo in ČSR ter obča vprašanja svetovne politike, ki so zanimala obe državi.

Med številno literaturo, ki se ukvarja z mednarodnimi odnosi XX. stoletja, naj opozorim predvsem na tale dela: Potemkin, Istorija diplomatije, III. Beograd 1951; V. G. Truhanovski, Istorija mednarodnih otnošenij i vnešnej politiki SSSR 1917—1939, I. Moskva 1961; Vnešnja politika SSSR, I. Moskva 1966. Pierre Renouvin, Histoire des relations internationales, VIII, Les crises du XX e siècle, II. De 1929 à 1945. Paris 1958, navesti pa se da še številna druga dela, ki obravnavajo posamezna obdobja in kompleksna mednarodna vprašanja.

Sintetične zgodovine zunanje politike Jugoslavije med obema vojnama izpod peresa jugoslovanskih zgodovinarjev doslej še nimamo. Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1964 daje samo najbolj splošne teze in oris te politike, kar bodo brez dvoma kasnejše raziskave dopolnile ali korigirale.

J. B. Hoptner, Yugoslavia in Crisis 1933—1941. New York in London 1962 je na osnovi v tujini dosegljivega gradiva vendar brez raziskav v političnem arhivu v Bonnu (Auswärtiges Amt) in v jugoslovanskih arhivih, opirajoč se predvsem na posamezne jugoslovanske diplomatske dokumente in zapiske emigrantskih jugoslovanskih politikov, poskusil napisati sintetičen oris jugoslovanske zunanje politike za čas od marsejskega atentata do aprilskega zloma kraljevine Jugoslavije. V tem delu je očitna tendenca razložiti in opravičiti politiko zlasti kneza in regenta Pavla.

Med sovjetskimi zgodovinarji je posebno pažnjo zunanji politiki Jugoslavije posvetil V. K. Volkov, Germano-jugoslavskie otnošenija i razval Maloi Antanti 1933—1938. Moskva 1966, vendar, žal, tudi on ni raziskoval virov v političnem arhivu v Bonnu (Auswärtiges Amt) niti ne ohranjenih jugoslovanskih diplomatskih dokumentov v diplomatskem arhivu državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu. To delo je pravzaprav razširjena in poglobljena obdelava tematike, o kateri je isti pisec objavil že prej razpravo: Germano-jugoslavskie otnošenija v 1933—1938 godah i razval Maloi Antanti, Slavjano-germanskie issledovanija. Moskva 1963.

Zgoščen enciklopedijski oris jugoslovanske zunanje politike med obema vojnama ter jugoslovansko-nemških odnosov je v Enciklopediji Jugoslavije. VI, 340—342 objavil Dušan Biber.

O raznih aspektih jugoslovanske zunanje politike v času od Hitlerjevega prihoda na oblast leta 1933 do aprilskega zloma kraljevine Jugoslavije leta 1941 so v obliki zelo nepopolnih pregledov pisali razni avtorji na osnovi v času pisanja znane in dostopne literature ter gradiva, do katerega jim je uspelo priti. Marsikatere trditve in teze v teh pregledih seve ne bodo docela obstale, ko bodo opravljene potrebne temeljite raziskave. Tako je npr. Ferdo Culinovič, Jugoslavija izmedju dva rata, I, II. Zagreb 1961 le obrobno, brez upoštevanja vseh že tedaj objavljenih virov in literature, pisal tudi o zunanji politiki Jugoslavije. Zelo splošen pregled, ki mi zasnovan na arhivskih raziskavah, kar je razumljivo za čas po končani drugi svetovni vojni, je objavil Vladimir Dedijer, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Trideset dana, 11—12, 1946, 1—51. Podobno velja tudi za zbornik predavanj Iz istorije Jugoslavije 1918—1941. Beograd 1958, kjer je Julijana Vrčinac

objavila svoje predavanje Spoljna politika Jugoslavije u periodu 1919—1941, str. 299—313, Č. Djurdjević pa Jugoslavija uoči drugog svetskog rata i politika Narodnog fronta, str. 314—328.

Posamezni jugoslovanski zgodovinarji so, ko so razpravljali o vprašanih iz obče evropske ali balkanske zgodovine, v svojih delih, člankih in razpravah, osvetljevali tudi posamezne faze jugoslovanske zunanje politike in stališča jugoslovanskih vlad. Med njimi velja omeniti predvsem Živka Avramovskega in tale njegova dela: Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925—1939, godine. Istorija XX. veka Zbornik radova, V, 1963, 137—224; Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta i pad Titulesca i posledice za rumunsku spoljnopolitičku orijentaciju. Istorija XX. veka. Zbornik radova, VII, 1965, 5—92; Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije. Istorijski glasnik, 2—3, 1964, 123—140; Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata. Istorija XX. veka. Zbornik radova, II, 1961, 5—161.

Isti pisec je objavil tudi vrsto zelo koristnih prispevkov in člankov, v katerih je raziskal stališča in diplomatsko dejavnost jugoslovanskih vlad ob raznih pomembnih mednarodnih dogodkih in problemih. Naj omenim predvsem razprave: Bombardirajneto na Bitola na 5. XI. 1940. godine i prašanjeto na ostavkata na general Nedić. Glasnik na Institutot na nacionalna istorija, 1, 1963, 99—125; Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade, Istorijski glasnik, 1, 1963, 3—38; Pitanje podele Albanije u razgovorima Stojadinović-Cano januarja 1939. Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva u Prištini, I, 1965, 131—159; Pitanje učešća Jugoslavije u vojnim sankcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju (1935—1936). Jugoslovanski istorijski časopis, 1, 1964, 13—36; Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom paktu od 25. III. 1937. Historijski pregled, 1. 1963, 19—31; Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januarja 1937 na odnose izmedju članica Balkanskog sporazuma. Jugoslovanski istoriji časopis, 2, 1965, 3—20.

Dušan Biber, O padu Stojadinovićeve vlade. Istorija XX. veka Zbornik radova, VIII, 1966, 5—73 je na osnovi doslej dosegljivega gradiva skušal analizirati vzroke in zunanjepolitične reperkusije padca te vlade, v svoji knjigi Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Ljubljana 1966 pa je rekonstruiral in analiziral stališča in reagiranja Stojadinovićeve vlade na priključitev Avstrije k Nemčiji leta 1938. Isti pisec je v razpravi Ustaše i Treći Reich. Prilog problematici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933—1939. Jugoslovanski istorijski časopis, 2, 1964, 37—56 obravnaval vprašanje delovanja ustašev v nacistični Nemčiji ter zadevne reperkusije na jugoslovansko-nemške diplomatske odnose. Ljubo Boban je v zvezi s svojimi notranjepolitičnimi raziskavami obravnaval tudi nekatere mednarodne aspekte hrvatskega vprašanja (ni pa upošteval vseh v tujini dosegljivih virov). To velja za njegovo doslej največje delo Sporazum Cvetković-Maček. Beograd 1965, vtem ko je zelo podrobna in analitično kritična njegova razprava Oko Mačekovih pregovora s grofom Čanom. Istorija XX. veka. Zbornik radova, VI, 1964, 303—357.

Vuk Vinaver je z metodo skrbnega zbiranja fragmentov iz većinoma sekundarnih virov skorajda v mozaični tehniki poskušal rekonstruirati stališča raznih jugoslovanskih vlad do Sovjetske zveze in njene mednarodne politike ter je v Zborniku Matice srpske, 45, 1966 objavil razpravo Spoljnopolitičke posledice uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. Za razumevanje stališč in politike vlade Cvetković-Maček neposredno po izbruhu druge svetovne vojne je vsekakor potrebno upoštevati razpravo istega pisca Vojno-političke akcije fašističke Italije protiv Jugoslavije u jesen 1939. godine. Vojnoistorijski glasnik, 3, 1966, 73—94. Bogdan Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937—1941. Historijski zbornik, 1964, 227—257 pa je obravnavano tematično v obliki pregleda zasnoval predvsem na objavljenih diplomatskih dokumentih.

Jugoslovansko zgodovino pisje se je doslej razmeroma največ posvečalo vprašanjem zunanje in notranje politike Jugoslavije v zvezi z vojnim pučem 27. marca 1941 in z aprilskim zlomom kraljevine Jugoslavije leta 1941. Ferdo Čulinović, Dvadesetsedmi mart. Zagreb 1965 je objavil doslej najpopolnejšo študijo o tem vojnem puču, s tem pa problematika puča še ni izčrpana (pisec ni uporabil vseh, sedaj že dostopnih, zelo bogatih nemških virov). Nikola Milovanović, Vojni puč i 27. mart 1941. Beograd 1960 je napisal golj publicistični prispevek brez znanstveno vrednosti, Č. Djurdjević. 27. mart 1941. godine. Godišnjak grada Beograda, VI. Beograd 1959, 425—440 pa je dal le svoj prispevek k temu vprašanju. Ferdo Čulinović, Slom stare Jugoslavije. Zagreb 1958 je objavil prav-

zaprav hrestomatijo zbranega gradiva, ki terja glede na zdaj dosegljive vire v raznih arhivih nadaljnje poglobljene študije in analize. V obliki zgoščenega pregleda je pisana razprava Vojina Popovića, Imperijalistički planovi država Trojnog pakta prema Jugoslaviji u aprilskom ratu 1941. god. Vojnoistorijski glasnik, 3, 1964, 57—67 ter je lahko le pobuda za nadaljnje razprave.

V širši zvezi načjenja vrsto vprašanj zunanjepolitične orientacije jugoslovanskih vlad Živko Avramovski v še ne objavljeni doktorski disertaciji (na filozofski fakulteti v Zagrebu 1965) Politika velikih sila na Balkanu od italijanske agresije na Etiopiju (oktobra 1935) do jugoslovensko-italijanskog pakta (25. marta 1937). Prav tako ni objavljena doktorska disertacija Mala Antanta (Milan Vanku, leta 1965 na pravni fakulteti v Beogradu).